

КУЛЬТУРОТВОРЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ СМИРЕННОМУДРІЯ У ПРОЕКТИВНОМУ ПРОСТОРИ ДАВНЬОРУСЬКОЇ ДУХОВНОЇ ТРАДИЦІЇ

У статті досліджено морально-релігійні засади філософування давньоруських книжників-любомудрів, серед яких Климент Смолятич, Кирило Туровський, Данило Заточеник та ін., котрі інтенційно наснажені ідеєю смиренномудрія. Вони підносять смиренномудріє до ролі моральної максими. Думка про культуротворчий потенціал смиренномудрія є наскрізною, оскільки дозволяє адекватно сприйняти православну християнську традицію та виявити її духовні витoki.

Ключові слова: *духовна спадщина, християнська аскеза, смиренномудріє, патристика, православ'я, моральна філософія.*

Актуальність дослідження. У сучасному українському філософському дискурсі концепція давньоруського любомудрія займає чільне місце. Ідея особистісного начала, феномен чуда, ідеал святості у філософських рефлексіях мислителів Київської Русі нині концептуалізують проблемне поле сучасного філософського пошуку, апелюючи до світу "горнього", до вищих онтологічних основ людського самопошуку. Невипадково головними визначниками світогляду української людини стали кордоцентризм, гуманізм, антеїзм, теоантропоцентризм. У цей контекст органічно вписується і проблема смиренномудрія, дослідження якої дозволить достотніше сприйняти глибину філософських повчань давньоруських книжників та її невиснажуваний потенціал для сучасності. Нині безумовним є те, що духовна спадщина Київської Русі є стрижнем історико-культурологічних та історико-філософських розвідок, центром яких стає духовний вимір вітчизняної культури, що позначений беззаперечним авторитетом книжних повчань та православного церковного передання та шанобливим ставленням до слова.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Численні дослідження, які стосуються поглиблення і увиразнення цієї проблематики, завершилися випуском наукового збірника історико-філософських студій, що приурочений до ювілею В. С. Горського та об'єднує кілька поколінь дослідників давньоруської культури, а також низкою збірників наукових праць "Філософські ідеї в Київській Русі", що присвячуються пам'яті філософа. Відомо, що заснована на ідеалі смиренномудрія давньоруська філософська традиція є предметом особливого зацікавлення істориків, мистецтвознавців, філософів, філологів. О. Гудзенко-Александрук, І. Лисий, О. Вдовина, Ю. Завгородній, В. Любащенко, Т. Целік, О. Киричок, Т. Чайка, С. Бондар – це далеко не всі сучасні автори, які продовжують досліджувати філософську давньоруську традицію. Численні праці вітчизняних, а також російських (С. Аверинцев, М. Громов, В. Мількова, Г. Федотов) та білоруських (Л. Левшун) авторів інтенційно наснажені її ідеями.

Однак, культуротворчий потенціал смиренномудрія у проективному полі давньоруської традиції залишається недостатньо висвітленим і потребує сучасних наукових розвідок.

Метою дослідження є з'ясування етимології поняття "смиренномудріє", а також його культурно-філософська експлікація.

Виклад основного матеріалу дослідження. Немає жодного сумніву у тому, що формування філософської культури княжої доби немислиме без достотної експлікації смиренної мудрості. Як відзначає В. Горський, образ святості, змальований у "Києво-Печерському патерику", уособлює в собі вияв любові до Бога та до свого ближнього, що базується на ідеалі смиренномудрості [1: 169]. Саме смиренна мудрість у "пантеоні" моральних чеснот є такою, котра найбільше наближена до любові; тому у Києво-Печерському монастирі, – святому місці, про яке йде оповідь у Патерику, панує "воздержаніє", "смирніє", і, передусім, "Божественна любов". Філософ переконливо доводить, що саме культура Київської Русі була тим природним ґрунтом, на якому зростала українська філософська традиція [2: 68]. Відстежуючи семантику давньоруського сприйняття слів "філософ" та "філософія", він робить висновок про те, що ці терміни, які народилися в античній культурі, не обмежувались для давньоруської свідомості лише ототожненням з "еллінською мудрістю", а формували ширше розуміння філософії як любомудрія. Тобто, аби удостоїтись від сучасників звання "філософ", претендент обов'язково повинен був оволодіти книжною премудрістю, умів передати цю премудрість іншим, був носієм істини, що вже проголошена і сформульована у Святому Письмі. Завдання розуму обмежувались "службовою функцією щодо віри" [2].

У цьому плані варто підкреслити суттєву відмінність образу мудрості, який плекали книжники, від його європейського взірця. Якщо європейська філософія у її сократівському варіанті прокладає собі шлях через інтелектуальну здатність до саморефлексії, то киеворуська актуалізує сердечну світонастанову.

Смиренномудріє, що ігнорує мирську суєту, визнає власну гріховність і благоговіє перед Богом та його святими угодниками, возвеличується давньоруськими книжниками як якість, без якої неможливо закласти фундамент для побудови спасіння. На нашу думку, найближчим до смиренномудрія за

смысловим навантаженням є "фронесис", що в античній філософії означає практичну мудрість, розсудливість, практичний розум. Згідно з Аристотелем, фронтесис керує діями, є мистецтвом доброго рішення про засоби досягнення мети, проте не може бути запорукою моральності того, хто приймає рішення. Словник європейських філософій наголошує, що "без моральних чеснот, головна серед яких стриманість, у фронтесисі мало що залишається від чесноти" [3: 532]. Найбільш адекватно, хоча і не повною мірою, відтворює семантику поняття "смиреномудріє" слов'янський термін "целомудріє", відповідниками якого є поміркованість і стриманість.

Звернемо увагу на те, що поняття смиреномудріє у своїй основі має два корені, похідні від слів "смиріння" та "мудрість", причому "смиріння" займає перше місце, випереджуючи "мудрість". Отже, на наш погляд, поняття "смиріння" містить у собі головне смислове навантаження, на ньому, передусім, акцентована увага дослідника. Біблійна енциклопедія тлумачить смирінність як фундаментальну християнську чесноту та засіб усвідомлення того, що людина таки далеко не на все здатна, що вона слабка і гріховна. Водночас смирінність потрактована як властивість божественна, адже Бог смирінний тому, що Він досконалий. Його покора є водночас Його славою і джерелом усього істинно прекрасного та високого, джерелом добра і досконалості, і кожен, хто наближується до Бога і пізнає Його, відразу прилучається до божественної покори і її краси. Словник біблійних понять вказує також і на смирінність Діви Марії, на те, що з допомогою смирінності Мати Божа стала радістю всього світу, найвищим об'явленням краси на землі. У Євангельському тексті Вона каже, що Бог зглянувся на її смиріння і це стане запорукою її Божественної слави [5]. Смирінність тут названа також початком правдивого покаяння. Вона є відновленням і поверненням до істинного стану речей, до правильних понять. Покаяння отримує поживу від покори, і висока божественна смирінність – це його плід і вершина. Євангельські слова закликають вчитися смиріння у самого Сина Божого: "Навчіться від мене, бо Я тихий і серцем покірливий".

Повний церковнослов'янський словник визначає смиреномудріє за чесноту, антиподом якої є гордість. Важливою для нас є заувага про те, що смиреномудрієм, як правило, у Писанні називають смиріння. "Смирить еси и вознесль смиренное", – принижене возвеличиться, а возвеличине принизиться, так тлумачаться старозаповітні біблійні тексти пророка Іезекеїла [5: 622]. Щодо сучасних тлумачень гордості, то В. Рожковський називає її однією із головних пристрастей, що полягає у самоствердженні особистого буття, яке проявляє себе через нехтування ближніми, самозакоханість, піднесення власних інтелектуальних здібностей, нахабство, нігілізм. На думку дослідника, святоотцівські аскетичні літературні джерела трактують гордість як "пухлину душі", яка нищить не тільки чесноту смиріння, а і загалом добродійне налаштування людини [6: 334]. Цікавим, на нашу думку, є спостереження А. Труханова про те, що серед кардинальних західнохристиянських теологічних чеснот, до яких відносять мудрість, стриманість, справедливість та мужність, місця смирінню так і не знайшлося [6: 336].

Що ж стосується розуміння смиреномудрія християнством східного взірця у православній інтерпретації цього поняття, то ми знаходимо тут опертя на патристичну традицію, у контексті якої смирінна мудрість постає базовою християнською цінністю. Зокрема, у "Бесідах на тлумачення Євангелія від Марка" святитель Василій, єпископ Кинишемський, наголошує на тому, що Євангеліє потребує покори і смиріння [7: 148], адже часто ми навіть не помічаємо своїх вад, бо свідомість, яка не просвітлена євангельським світлом, не здатна зрозуміти, що є добрим, а що є злим. Відсутність євангельського світла він порівнює з пов'язкою на гангренозній рані. Нерідко гріх, що прикритий уявним благородством або й софізмом, недобросовісно вибудованим на євангельському тексті, приймається за чесноту. Тоді, наголошує святитель, і з'являються такі висловлювання як "свята ненависть" або "благородна гордість", які являють собою викривлену євангельську термінологію.

Варто наголосити також на змісті молитовних текстів, які пропонує православна традиція для своєї пастви, адже саме через молитовне спілкування з Богом людина підіймається до трансцендентного виміру свого буття. Тексти молитов, як правило, акцентують нашу увагу на покайних мотивах, бо покаяння, згідно з тлумаченням Іоанна Златоуста, – це ліки, що містять у собі дві складові частини: по-перше, усвідомлення своїх гріхів і "сповідання їх", а по-друге, велике смиреномудріє, з яким повинно з'єднуватись "сердце сокрушенное". Смирінне серце не ображається, не гнівається, воно завжди готове терпіти страждання, а не бунтувати [8: 2]. Молитва перед причастям Іоанна Златоуста також пропонує людині проявити дух смиреномудрія – визнати себе перед Всевишнім Богом найбільшим грішником: "пришедый в мир грешныя спасти, от них же первый есмь аз". Цього ж навчає і молитва Єфрема Сиріна, що читається у Великий піст: "Дух же целомудрия, смиреномудрия, терпения и любви даруй ми, рабу Твоему".

Отже, "смиріння" є першою і найважливішою сходинкою до самовдосконалення, основою хрестоносного життя заради наближення до істини. Водночас смиреномудріє полягає у досягненні здатності до самообмеження, вміння тримати себе "в кордонах". Невипадково Іоанн Ліствичник у своїй "Ліствиці" відводить їй 25-тий ступінь із тридцяти. Досліджуючи феноменологію аскези, С. Хоружий акцентує увагу на смислому вияві цього поняття: "Глибоке усвідомлення того, що ким би не був ти, чого б не досяг, а нема чим тобі пишатися і гордувати, бо сидять в тобі, як і в кожному, падшість і тлін" [9: 99].

Показовим для києворуської духовної традиції є не лише проголошення любомудрія, а й демонстрація його своїм життям. Так-от, про Климента Смолятича читаємо: "Схимникъ, и зело книженъ, и учителень, и философ вѣлий" [10: 340]. Власне, ця характеристика являє собою варіант особистої реалізації любомудрія, яка у сучасному рефлексивному полі дістала назву практичної філософії. Невипадково для києворуських філософів, серед яких імена преподобного інокана Нестора Літописця, митрополита Іларіона (у схимі Никифора), монаха Іакова, Георгія, митрополита Київського, преподобного Феодосія Печерського, Даниїла Заточеника, митрополита Климента Смолятича та багатьох інших однією із найважливіших концепцій розуміння мудрості було перетворення одержаних знань про істину на керівництво в особистому житті, адже той хто приймав постриг, давав обітницю відсікати свою волю, смиренно виконувати волю духовного наставника.

Таким чином, на відміну від європейського теоретичного способу філософування, що неминуче приводить до десакралізації культури загалом, любов до мудрості за часів Давньої Русі мислилась як практична мораль. Адже специфіка розуміння філософії як любові до істинної мудрості спонукає тих, хто хоче осягнути її, наближуватись, передусім, до джерела цієї істини – Христа Спасителя, котрий проголошує євангельськими словами: "Азь есмь Путь, и Истина, и Жизнь". А шлях наближення до Бога є не що інше, як придбання Богоподібності, тобто освячення. Ось чому такою важливою для давньоруських любомудрів, як і для продовжувачів їх традицій, стає концепція святості, що уособлює зміст морально-релігійних пошуків православ'я.

Серед Києво-Печерський подвижників, чий життя описані у патерику, є розповідь і про преподобного Феодора – князя Острозького, який також прославляється за іночеське смиренномудріє: "Княжескихъ дароношений и всегю суетствія мирскагю спѣшнѣ ѿтвѣрся, Божіихъ же дарованій, премудре Феодоре, прійскреннѣ сподобитися желая, пріяль еси иночеській образъ, и въ немъ смиреннымъ послушаніемъ и безмолвнымъ житіемъ Царю Небесному Благоугождая, получили еси ѿ Него безсмертныя дары, ихже и намъ, чтущимъ тя, получитьи молися" [11: 237]. Немає сумніву у тому, що цей тропар, у якому оспівується премудрість славного прадіда Василя-Костянтина Острозького, ченця Києво-Печерського монастиря – Феодора, слугував за взірець морального удосконалення для багатьох поколінь. Прикметно, що образ цього смиренномудрого подвижника засвідчив не тільки глибину православної віри, а й красу його подвигу.

Домінанту смиренної мудрості напрочуд легко виокремити майже у всіх досліджуваних нами джерелах: Києво-Печерському Патерику, у "Слові про Закон і Благодать" оповіданні про святих Бориса і Гліба, у творах Кирила Туровського, Даниїла Заточеника, "Повчанні" Володимира Мономаха і навіть у Літописах. Підкреслимо, що ідеал смиренної мудрості В. Горський розглядає у системі моральних чеснот як ступінь, що є найближчим до любові, і як такий, що виплекав образ святості, відтворений у "Києво-Печерському Патерику". Ми ж дозволимо собі звернути увагу на ще один епізод Патерика, а саме на повчання, яке описує духовну колізію між двома насельниками монастиря – дияконом Євагрієм та ієромонахом на ім'я Тит. Інокани, котрі мали велику любов між собою, втрачають її і починають ворогувати, вважаючи причиною непорозуміння помилки один одного. Спасся ж тільки один із них, хоча обидва вправлялись у аскезі, обидва відвідували богослужіння, обидва обрали вузький шлях прямування до істини. Агіографічна література підносить лише священика Тита, бо тільки він мав смирення і покаяння, і, будучи смертельно хворим, попросив прощення в Євагрія. Євагрій, не пробачивши провин брата, помер. Прикметна річ, що той, хто проявив смирення, мудрість через смирення, підноситься, а той, хто мав про себе гордовитий помисл, хто виправдовував себе, терпить повне духовне фіаско.

Звернемось також до "Слова про Закон і Благодать", патріотичного твору, написаного у дусі християнської риторичної традиції. Відомо, що саме цей твір вперше поклав початок релігійно-філософській думці в Україні, а в широкому плані – започаткував традицію, з якої виросла публіцистична та полемічна література [12: 4]. "Вельми добрий, і вірний покірний син твій Георгій", – проголошує митрополит Іларіон похвалу Ярославу Мудрому, своєму духовному синові. Відтак, покора і мудрість – це і є риси, які заслуговують на те, щоб продовжити подвиг хрестителя Русі – Володимира Великого, якого так само возвеличує митрополит.

Так само ідеалом смиренномудрія інтенційно пронизана літописна література Київської Русі. Зокрема, "Повість врем'яних літ" розповідає нам про мудру Ольгу: "І стояла вона, схиливши голову, як голубка, у повчання вслухалась", "розумна жона похваляє страх Божий". Лейтмотивом цієї розповіді є возвеличення страху Божого, який названий псалмоспівцем початком премудрості. Така ж характеристика стосується і святого Володимира: "І жив Володимир у страсі Божому" [13: 31, 44]. Та, найочевидніше, ідея смиренномудрія проявляє себе у розповіді про обрання ігуменом Києво-Печерського монастиря Феодосія. Тут ця риса розкривається як найвища чеснота. "Хто більший від вас, як не Феодосій, і найслухняніший, і покірливий, і смиренний" [13: 74]. Аксиологічна лінія, яку вибудовує Антоній для обрання ігуменом іншого інокана, чітко вказує нам на пріоритети не лише чернечого життя, а й на моральні пріоритети києворуської культури загалом. Однією із найвищих чеснот проголошується смиренність, яка здатна привести людину до істинної Любові – християнської максими. І навпаки, про безбожного Кончака читаємо: "Бог гордим противиться, а смиреннымъ подає благодать". Антиномічним

поняттям щодо смирення вважається гординя, зухвалість. Літопис розповідає про інока Ісакія, який переміг горді помисли про своє подвижництво юродством [11: 82].

Церковний діяч, письменник та проповідник Кирило Туровський, твори якого датуються XII століттям, взагалі вважає смиренномудрість деревом життя, початком якому є покаяння [13: 210]. К. Туровський вважає стовбуром того кореня благовір'я, адже по вірі отримуємо спасіння, гілками дерева життя мислитель називає різноманітні види покаяння: чисту молитву, піст, смирення, сльози, зітхання, а плодами покаяння – шляхи до спасіння, серед яких – послух, покіра, любов. Кирило Туровський наголошує на тому, що, за євангельським вченням, Господь виконає бажання лише тих, хто має страх Божий, спасе тільки тих, хто смиренний духом. Ці повчання давньоруського любомудра перегукуються з патристичними джерелами, які також закорінені у біблійну і, зокрема, євангельську основу. Так, серед повчань Отечника, які знайомлять нас з прикладами глибокого смирення, знаходимо посилення на блаженних отців, які стверджували, що чим ближче людина до Бога, тим більше вона усвідомлює себе грішною, адже навіть пророк Ісаїя, побачивши Бога, назвав себе окаяним і нечистим [14: 280].

Рясними цитуваннями біблійних джерел багаті також Повчання Мономаха. Він апелює до Євангельських текстів, котрі навчають смиренню: "Научися, верный человек, быти благочестию делатель, научися, по евангельскому словеси, "очима управление, языку удержанье, уму смиренье, телу порабощенье, гневу погубление, помысль чисть имети, понужаяся на добрая дела, Господа ради; лишаемь – не мсти, ненавидимь – люби, гонимь – терпи, хулимь – моли, умертви грехь" [15].

Важливим для нашого дослідження є той факт, що Володимир Мономах серед багатьох повчань святителя Василя Великого, на честь якого він у хрещенні отримав християнське ім'я, виділяє бесіду двадцятую "Про смиренномудріє", розлого цитуючи її: "Яко же бо Василий учаше, собрав ту уношу, душа чисты, нескверньни, телеси худу, кротку беседу и в меру слово Господне: "Яди и питью бесъ плища велика быти, при старых молчати, премудрых слушати, старейшимъ покарятися, с точными и меншими любовь имети; без лука беседующе, а много разумети; не свереповати словомъ, ни хулити беседою, не обило смеятися, срамлятися старейших, к женам нелепымъ не беседовати, долу очи имети, а душу горе, пребегати; не стрекати учить легких власти, ни в кую же имети, еже от всех честь" [15]. Це устремління князя виливається у молитовний порив до Богородиці, яку він просить допомогти йому, а саме: забрати від його убогого серця гордість і буйство, щоб не похвалятися марнотою світу цього. Всім відома порада Мономаха дітям про те, як перемагати ворогів спасіння. На його думку, цього можна досягнути трьома добрими ділами: покаянням, сльозами і милостиною. Отож, як бачимо, далеко не другорядну роль відводить Володимир Мономах такій християнській чесноті, як смиренномудріє. Його повчання, що власне й розпочинається смиренным визнанням себе "худим", тобто недостойним, а діда свого Ярослава – "благословенним", власне є ще одним підтвердженням смиренномудрості як домінанти духовного життя князя.

Ще одним важливим свідченням наявності ідеї смиренномудрія у площині киеворуського книжництва є "Слово Данила Заточеника, що написав він князю своєму Ярославу Володимировичу". Хоча упорядники хрестоматійних текстів вважають його людиною "вищого світу" із почуттям власної гідності і високою самооцінкою [13: 213], однак нам важливо з'ясувати її із самооцінкою самого автора "Слова": "Азь бо есмь, аки она смоковница проклятая: не имѣю плода покаянию; имѣю бо сердце, аки лице безъ очию; и бысть умъ мой, аки ночный вранъ на нырищи, забдѣх; и расыпаса животь мой, аки ханаонскыи царь буестию; и покрыи мя нищета, аки Чермное море фараона" [16: 215].

Данило Заточеник вживає афоризми про довершений розум, який людина набуває і зазначає, що коли вона змириться перед напастями, то стане як золото, яке випробовується вогнем, як пшениця, що перетворюється на хліб. Варто визнати, що у контексті давньоруського філософування особливе місце належить "Повіданню про святих Бориса і Гліба", де чеснота смиренномудрія інтенційно пронизує увесь текст. Цю тему доглибно вивчив і висвітлив В. Горський, розкривши ідеал стратотерпця, а також Г. Федотов у книзі "Святые Древней Руси". Зокрема, В. Горський замислюючись над тим, що ж, власне, є найважливішим на шляху моральної доброчесності, який освітлюють святі своїм подвигом, у чому моральна значущість цього подвигу, приходять до висновку, що "безумовна покіра меншого старшому, навіть ціною життя, – ось той моральнісний імператив, який втілює в життя жертвний подвиг" [1: 113].

Отож, смирення аж до смерті, смирення, що унеможливило падіння у гріховну гординю, смирення як вищий прояв любові до Бога, через любов до ближнього (любити ворога, благословляти того, хто ненавидить тебе), вільне наслідування хресного шляху, яким пройшов Син Божий, – це, власне, і є "будування власного життя за зразком земного подвигу Христа", що знайшло своє втілення в ідеалі стратотерпців Бориса і Гліба. "Хто, братіє, не подивується великому Смиренню, хто не смириться, сього смиренного бачачи?" [13] – риторично запитує Нестор Літописець. Г. Федотов також наголошує на тому, що вільно обраний шлях мучеництва і є наслідуванням Христа і досконалим виконанням Євангелія [17].

Відтак, навіть побіжний аналіз духовної спадщини Київської Русі дозволяє зробити висновок про те, що морально-релігійні засади філософування давньоруських книжників-любомудрів інтенційно наснажені ідеєю смиренномудрія, яку вони підносять до ролі моральної максими. Відсутність цієї ідеї унеможливило адекватне розуміння православної християнської традиції загалом, без неї неможливо

увияти смислове навантаження найвищої чесноти християнства – любові. Ця ідея базується на духовному одкровенні і є глибоко закоріненою у патристичну традицію, а тому вона значною мірою вплинула на формування полемічної культури острозьких книжників-традиціоналістів, які стали продовжувачами подвигу смиренної мудрості та підготували ґрунт для кордоцентризму як основної риси української філософської традиції. Не важко помітити, що потенціал смиренномудрія у проективному просторі давньоруської духовної традиції є надзвичайно потужним. Він виступає смислотворчим стрижнем православного світосприйняття, а тому дослідження цієї теми залишається пріоритетним напрямком як моральної філософії, так і української духовної традиції загалом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Горський В. С. Святі Київської Русі / Вілен Горський. – К. : Абрис, 1994. – 176 с.
2. Горський В. Біля джерел : нариси з історії філософ. культури України / Вілен Горський. – К. : Вид. дім "Києво-Могилян. акад.", 2006. – 262 с.
3. Європейський словник філософій : лексикон неперекладностей. – К. : Дух і літера, 2009. – Т. 1. – 576 с.
4. Библиейская энциклопедия Брокгауза [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://dic.academic.ru/contents.nsf/enc_bible/.
5. Дьяченко Г. Полный церковно-славянский словарь / протоиерей Г. Дьяченко. – Можайск : Отчий дом, 2000. – 1120 с.
6. Философия : [крат. темат. слов.] / [под ред. Т. П. Матяш, В. П. Яковлева]. – Ростов н / Д. : Феникс, 2001. – 416 с.
7. Святитель Василий Кинешемский (Преображенский). Беседы на Евангелие от Марка / В. Преображенский. – М. : Из-во "Отчий дом", 2003. – 848 с.
8. Иоанн Златоуст. Беседы о покаянии / святитель Иоанн Златоуст. – М. : Из-во имени Святителя Игнатия Ставропольского, 1997. – 128 с.
9. Хоружий С. К феноменологии аскезы / С. С. Хоружий. – М. : Из-во гуманитарной литературы, 1998. – 352 с.
10. Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью. – СПб. ; М. : Археогр. комис., 1862–1904. – (Полное собрание русских летописей ... ; т. 9–13).
11. Киево-Печерский Патерик, или Сказания о житии и подвигах Святых Угодников Киево-Печерской Лавры. – К. : Лыбидь, 1991. – 256 с.
12. Яременко В. Перший світоч землі української / Василь Яременко // Іларіон, Митрополит. Про Закон Мойсеєм даний і про Благодать та Істину в Ієсусі Христі втілених. – К. : МАУП, 2004. – 172 с.
13. Українська література XI – XVIII ст. : [хрестоматія] / [за ред. П. В. Білоуса]. – К. : Видавничий центр "Академія", 2011. – 688 с.
14. Дьяченко Г. Духовные посевы / Дух смиренномудрия / Протоиерей Григорий Дьяченко. – Свято-Успенская Почаевская Лавра. – 2007. – 512 с.
15. Поучение Мономаха [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.monomah.vladimir.ru/pouchenie.htm>.
16. Слово Данила Заточника, еже написа своему князю Ярославу Володимировичю / [за вид. Моление Даниила Заточника] [Електронний ресурс] // Памятники литературы Древней Руси. XII век. – Москва, 1980. – Режим доступу : <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr33.htm>.
17. Г. Федотов. Святыя Древней Руси [Електронний ресурс] / Г. Федотов. – Режим доступу : <http://www.vehi.net/fedotov/svyatyae/01.html>.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Gorsky V. S. Svyati Kyivskoyi Rusi [Saints of Kyiv Rus] / Vilen Gorsky. – K. : Abrys, 1994. – 176 s.
2. Gorsky V. Bilya dzherel : narysy z istorii filosof. kultury Ukrayiny [Near the Sources : Essays from History of Philosophical Culture of Ukraine] / Vilen Gorsky. – K. : Vyd. dim "Kyevo-Mogylyan. akad.", 2006. – 262 s.
3. Evropeyskyuy slovnyk filosofiy : Leksykon neperekladnostey [European Vocabulary of Philosophies : Lexis of Non-Transferabilities]. – K. : Spirit i litera, 2009. – T. 1. – 576 s.
4. Bibleyskaya entsyklopediya Brokgauza [Biblical Brockhaus Encyclopedia] [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : http://dic.academic.ru/contents.nsf/enc_bible/.
5. Dyachenko G. Polnyy tserkovno-slavyanskiy slovar' [Full Church Slavonic Dictionary] / protoierey G. Dyachenko. – Mozhaysk : Otchiy dom, 2000. – 1120 s.
6. Filosofiya [Philosophy] : [krat. temat. slov.] / [pod red. T. P. Matyash, V. P. Yakovlev]. – Rostov n / D. : Feniks, 2001. – 416 s.
7. Svyatitel Vasily Kineshemskiy (preobrazhenskiy). Besedy na Evangelie ot Marka [St. Basil Kineshemsky (of the Transfers). Conversation on the Gospel of Mark] / V. Preobrazhenskiy. – M. : Iz-vo "Otchiy dom", 2003. – 848 s.
8. Ioann Zlatoust. Besedy o pokayanii [John Chrysostom. Conversations about Repentance] / St. John Chrysostom. – M. : Izd-vo imeni svyatogo Ignatiya Stavropolskogo, 1997. – 128 s.
9. Khoruzhyy S. K fenomenologii askezy [To the Phenomenology of Asceticism] / S. S. Khoruzhyy. – M. : Izd-vo gumanit. literatury, 1998. – 352 S.
10. Letopisnyy sbornik, imenuemyy Patriarsheyu ili Nikonovskoyu letopis'yu [Chronicle Compilation Called the Patriarchal or Nikon Chronicle]. – SPb. ; M. : Arhheogr. komis., 1862–1904. – (Polnoe sobranie russkikh letopisey ; t. 9–13).
11. Kievo-Pecherskiy paterik ili Skazaniya o zhitii i podvigakh Svyatykh Ugodnikov Kievo-Pecherskoy Lavry [Kyevo-Pecherska Lavra Penance or Tales of Kievo-Pecherska Lavra Saints' Life and Exploits]. – K. : Lybid, 1991. – 256 p.

12. Yaremenko V. Pershiy Svitoch zemli ukrayinskoyi [The First Light of the Ukrainian Land] / Vasyl Yaremenko // Ilarion, Mytropolyt. Pro Zakon Moyseem dannyy i pro Blagodat ta Istynu v Isusi Khrysti vtilennykh [Ilarion Metropolitan. About the Law, Given By Moses and the Grace and Truth Embodied in the Jesus Christ]. – K. : AIDP, 2004. – 172 s.
13. Ukrayinska literarura XI – XVIII st. [Ukrainian Literature of the XI –XVIII Centuries] : [khrestomatiya] / [za red. P. V. Bilousa]. – K. : Vydavnychyy tsentr "Akademiya", 2011. – 688 s.
14. Dyachenko G. Dukhovnye posevy [Spiritual Crops] / Dukh smirennomudriya [Spirit of Humility] / Protoierey Grigoriy Dyachenko. – Pochayiv Lavra. – 2007. – 512 s.
15. Pouchenie Monomakha [Monomakh Studies] [Elektronnyy resurs]. – Rezhym dostupu : <http://www.monomah.vladimir.ru/pouchenie.htm>.
16. Slovo Danila Zatochenika, ezhe napisa svoemu knyazyu Yaroslavu Volodimerovichyu [Elektronnyy resurs] / [za vyd. Molenie Daniila Zatochnika] // Pamyatniki literatury Drevney Rusi. XII vek [Monuments of Literature of Ancient Rus. The XII Century]. – M., 1980. – Rezhym dostupu : <http://litopys.org.ua/oldukr2/oldukr33.htm>.
17. G. Fedotov. Svyatye Drevney Rusi [Saints of Ancient Rus] [Elektronnyy resurs] / G. Fedotov. – Rezhym dostupu : <http://www.vehi.net/fedotov/svyatye/01.html>.

Матеріал надійшов до редакції 12.03. 2014 р.

Гуменюк С. М. Культуротворческий потенциал смиренномудрия в проективном пространстве древнерусской духовной традиции.

В статье исследованы морально-религиозные принципы философствования древнерусских книжников-любомудров, среди которых Климент Смолятич, Кирилл Туровский, Даниил Заточеник и др., которые намеренно вдохновленные идеей смиренномудрия. Они преподносят смиренномудрие в роли моральной максимы. Мысль о культуротворческом потенциале смиренномудрия является сквозной, поскольку позволяет адекватно воспринять православную христианскую традицию и выявить ее духовные истоки.

Ключевые слова: *духовное наследие, христианская аскетика, смиренномудрие, патристика, православие, моральная философия.*

Gumenyuk S. M. The Culture Creating Potential of the Obedience in the Wisdom in the Projective Space of Old Rus Spiritual Tradition.

The analysis of the spiritual inheritance of Old Rus is carried out. Moral and religious grounds of philosophizing of Old Russ writers, which intentionally have had the idea of the obedience in the wisdom, are researched. It is proved that Klyment Smolyatych, Kyrylo Turovskyuy, Danylo Zatochenyk bring the obedience in the wisdom to the role of the moral maximum. The thought is confirmed that the culture creating potential of the obedience in the wisdom allows perceiving the Christian tradition as a whole adequately. This idea is based on the spiritual revelation and is deeply rooted in the patristic tradition. The obedience in the wisdom that ignores the madding crowd recognizes its own sinfulness and reveres God and his saints, is blessed by Old Rus writers as quality, without which it is impossible to lay the foundation to build salvation. Potential of the obedience in the wisdom in the projective space of the Old Russian spiritual tradition is very powerful. It is a sense making core of the Orthodox worldview, and therefore research on this topic remains a priority as of moral philosophy, and of Ukrainian spiritual tradition as a whole.

Key words: *spiritual inheritance, Christian asceticism, obedience in the wisdom, patristics, orthodoxy, moral philosophy.*